

38. Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. / Ред. М. Лесюк // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21-22 листопада 1996 р.). Івано-Франківськ: Видавництво «Плай», 1997, 231 с.
39. Українсько-польські культурні взаємини. 36. статей. Вип. 2. Київ, 2008. 290 с.].
40. Щербак Н. О. Національне питання в політиці царизму у Правобережній Україні (кінець XVIII — початок ХХ ст.) Київ, 2005. 616 с.
41. Щетініна Т. О. Національні меншини України: створення та діяльність центральних органів виконавчої влади у добу Центральної Ради (1917–1918 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Харків, 2012. 24 с.
42. Ядловська О. С. Партії та громадсько-політичні організації національних меншин на Півдні України в період Центральної Ради: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Запоріжжя, 2012. 20 с.

О.М. Завальнюк,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії України Кам'янець-Подільського
національного університету ім.І.Огієнка, керівник Центру дослідження
історії Поділля Інституту історії України НАН України

ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДИ КАМ'ЯНЦЯ- ПОДІЛЬСЬКОГО НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

На основі опублікованих джерел і праць дослідників висвітлюється питання про найбільш суттєві складові життя української громади Кам'янця-Подільського упродовж нульових і до середини десятих років ХХ ст. Звернено увагу на дотримання містянами-українцями у повсякденні своєї національно-побутової традиції, а також різні напрямки діяльності місцевої «Просвіти» як громадського організаційного центру, її керівних діячів, важливі внутрішні події життя цього товариства, вироблення політичної програми розвитку подільських українців, підтримку місцевими семінаристами й духовенством вимог щодо українізації духовної освіти, здійснення перекладу і видання українською мовою для вжитку четвероєвангелія, що засвідчувало значні зрушення у національно-культурній і політичній сферах. Також відзначено гальмівні чинники розвитку активності української спільноти.

Ключові слова: українці, Кам'янець-Подільський, Подільська «Просвіта», українська бібліотека-читальня, масові культурні заходи, прояви національної і політичної свідомості.

Губернське місто Кам'янець-Подільський в імперські часи було покликане відігравати роль форпосту російської державності у прикордонні і, попри окраїнне географічне розташування в регіоні, зі столиці перед ним ставили офіційне завдання демонструвати свою «російськість» в контексті посилення політики русифікації. В результаті цього тут поступово осідали

прибулі російські чиновники, педагоги, священники, активно запроваджувалася нова державна мова, відкривалися власне російські середні та професійні навчальні заклади, драматичний театр, публічна бібліотека й інші об'єкти культури росіян, а також активно поширювалися їхня література, преса, які стали панівними. З'явилася російська православна церква на місці витісненої греко-католицької, що не підтримувала великодержавну політику і духовність. Культурні запити інших національностей не були пріоритетними для влади. Відомо, що українська мова неодноразово офіційно заборонялась в рідних краях рішенням зверху.

Попри те, імперії з часом довелося частково рахуватися з інтересами місцевої української громади. За підрахунками, зробленими на основі опублікованих даних, наприкінці XIX ст. у Кам'янці-Подільському проживали 7267 українців, які становили 20,2% усіх жителів. Вони посідали друге місце після євреїв (їх нараховувалося 14528 осіб або 40,4%). Найменш чисельними національними групами були росіяни (4676 або 13,0%) та поляки (2104 або 5,8%) [1, с.209; 2, с.98-101, 232-233]. Надалі наведені дані зазнавали певних змін, хоча загальне співвідношення чисельності зазначених груп зберігалось – станом на 1 січня 1913 р. у понад 49-тисячному місті провідне місце продовжувала посідати єврейська (23430 осіб або 49,4%) [3, с.32]. Зростання її питомої ваги на 9,0% свідчило про зменшення відносних показників інших національних груп, зокрема й української. Кожна із цих громад вела здебільш консервативний спосіб національного життя, замикалася у сфері своїх традиційних інтересів, хоча й вимушено приймали загальнодержавні норми, що стосувалися міських громад взагалі.

Українці, не маючи своїх рідних шкіл, змушені були підкоритися чужій владі і направляти своїх дітей до російських закладів освіти. Відповідної статистики тоді не вели, і їх, разом з росіянами, білорусами та деякими іншими, відносили до групи учнів православного віросповідання. Однак у своїх родинях більшість дітей спілкувалися з батьками українською. Старше покоління знало вірші із Шевченкового «Кобзаря», переповідало щось із козацького епосу. Діти знали українські казки, байки, різні оповідки. Під час весіль і на загальні свята тут лунали українські музика, народні пісні, виконувались відомі у спільноті танці. В русифікованих сім'ях, глави яких були повітовими землевласниками або ж перебували на російській державній службі, працювали в судах, адвокатурі, лікарнях, середніх школах тощо, цього практично не дотримувались. Досить поширеними в місті були українські одяг, посуд, кухня, звичаї. Словом, матеріальне і культурне життя українців у значній мірі віддзеркалювало закладені їхніми пращурами основи, однак не було консервативним і з часом вбирало в себе сучасні новації.

В суспільно-політичному плані міська українська спільнота упродовж багатьох десятиліть не вирізнялася активністю. Про себе вона заявила вже на початку XX ст. Цікаво, що національно свідомою молодь Подільської духовної семінарії, яка діяла у Кам'янці-Подільському, попри заборону українського слова, у 1904 р. наважилася влаштувати в одній із переповнених аудиторій їхнього «режимного» навчального закладу (це було у другій половині дня)

неофіційну україномовну лекцію про організацію трудових артілей і кооперації, з якою виступив гість, український «артільний батько» Микола Левицький. Щоб не потрапити на очі ректору і викладачам-русофілам, його провели до навчального корпусу таємними стежками, через сад, якими користувалися молоді семінаристи. Результати законспірованої лекції були цілком втішними для молоді, яка представляла українську культуру. Того ж року кілька семінаристів займалися поширенням україномовних прокламацій, які повідомляли, зокрема, про утиски влади щодо рідної мови, а також потребу земельної реформи. Ці матеріали поширювали як серед місцевих жителів, так і селян, які приїжджали до міста з метою продажу своєї сільгосппродукції [4, с.84, 88].

Після маніфесту російського царя Миколи II від 17 жовтня 1905 р., який проголошував низку демократичних свобод: совісті, слова, зібрань та союзів [5, с.416], в місті над Смотричем активізувався процес творення української громади. Наступного року 120 активних і освічених українців заснували Подільське культурно-просвітнє товариство «Просвіта». Її раду очолив відомий місцевий діяч, лікар К.Солуха. Крім нього, до складу цього органу входили: педагоги С.Іваницький і Н.Григоріїв, священник та історик Ю.Сіцінський, працівники земства Т. Павловський і В.Приходько, гірничий інженер Т.Гловацький, священник В.Стиранкевич та ін. Сучасний історик В. Лозовий на основі аналізу достовірних фактів переконує, що одним із засновників товариства і найбільш активним діячем на першому етапі його діяльності був Ю.Сіцінський. Він подавав відповідний приклад для священників, які з часом ставали в його ряди [6, с.64]. Досить авторитетним членом товариства був єпископ Подільський і Брацлавський Парфеній (згодом почесний член). Керівний орган «Просвіти» взяв в оренду три кімнати - під канцелярію, бібліотеку та читальню (загалом тут могли розміститись до 150 осіб, місячна плата становила 15 руб.), організовував гуляння на Новому бульварі, чим непогано рекламував свою діяльність серед населення міста [7, с.8]. Як стверджував В.Приходько, один із найактивніших молодих просвітян, «подих волі, вільне українське слово мали магічне значення: до української справи стали горнутись, почали прозрівати люди, до того часу майже цілком національно несвідомі... Коло Товариства «Просвіта» згромаджувалися кращі ідейні місцеві сили, її члени виконували всякі пляни...» [4, с.105].

Напрямки діяльності просвітян були різними – від згуртування національно свідомих сил в місті та губернії, відкриття за їхньої участі просвітянських осередків у різних населених пунктах, координації діяльності цієї мережі аж до поширення україномовної преси і літератури, відкриття бібліотек і хат-читалень, надання відповідних порад і рекомендацій щодо розвитку культурної справи. У губернському центрі вони організовували читання рефератів, присвячених загальнонаціональним проблемам, різноманітні літературні читання, влаштовували театральні вистави, концерти, літні гуляння на освітленому Новому бульварі, у яких брали участь чимало дорослих і молодих українців, зокрема й гімназистів – прихильників української ідеї. На цих заходах виступали хористи і народні музиканти, які

яскраво виконували українські твори. Тут же проводили ярмарки і конкурси на кращий український одяг. Крім того, розпродавали дешеву україномовну літературу, на яку був чималий попит рядових кам'янчан. До цього дійства залучали «багато молоді – кам'янецького чиновництва, панночок та семінаристів. Тут молодь уперше зустрічалася із українцями, заходила до «Просвіти» і записувалася до бібліотеки і таким чином приходили до свідомости». Побоюючись дальшого росту авторитету цієї організації губернська влада 2 липня 1907 р. ухвалила рішення про її заборону [4, с.128; 7, с.13]. Коли В.Приходько наприкінці 1907 р. повернувся до міста, то помітив, що з українською справою тут «стало тихо, тихо...Різдвяні свята, під оглядом українського життя, він [Кам'янець-Подільський. – О.З.] видався мені цілком завмерлим, похмурим і збайдужілим [8, с.74].

Національно свідомі діячі, які втратили можливість організовано працювати над підвищенням культурно-просвітнього рівня українців, доклали багато зусиль, щоб відновити «Просвіту», дещо відредагувавши її попередній Статут. Цей крок відкрив шлях до отримання офіційного дозволу губернатора на її поновлення, що відбулося у лютому 1908 р. Чисельний склад товариства зріс за наступних 6 років до 150 осіб. Напрями і форми діяльності просвітян в основному були ті ж. Масові заходи (концерти, вистави, гуляння тощо) збирали по 700-800 осіб. Вони отримували багату і корисну інформацію від досвідчених доповідачів про українську культуру, її складові, насолоджувалися виступами творчих колективів, окремих музикантів і співаків (вхід до приміщення був платним, однак досить помірним). Київська чорносотенна газета «Кіевлянин» розтрубила на весь світ про відмову просвітянського хору із Кам'янця виконати під час одного із своїх виступів імперський гімн «Боже, царя храни!» [9, с.177].

У 1910 р. до міста прибула учителька-українка О.Пащенко, яка відразу стала активною просвітянкою: виступала з рефератами на вечірках, увійшла до складу правління «Просвіти», виконувала різні доручення керівного органу, підсилила його ядро. Того ж року в місті вдалося провести 4 етнографічні свята і 12 літературно-музичних вечорів [10, с.4]. Не всі підготовлені для слухачів реферати вдалося обнародувати через офіційні заборони. Так, 24 травня 1912 р. начальник Подільського губернського жандармського управління полковник Л.Соколов повідомляв, що підготовлений текст реферату «Про культурний розвиток народів» не може бути обнародований у «Просвіті», оскільки містить кілька небезпечних тверджень: 1) про національні рухи як результат національних утисків; 2) ці рухи спрямовані, перш за все, на боротьбу за національну школу, яка є гострою необхідністю. Тож висновок Соколова про крайню небажаність поширення таких рефератів для влади був цілком зрозумілий [5, с.503-504; 7, с.13-14, 18; 11, с.10].

Українці-кам'янчани продовжували цікавитися просвітянською літературою, пресою, донатили на пам'ятник Великому Кобзареві. У 1911 р. бібліотека «Просвіти» нараховувала 1130 видань, отримувала підписаних 18 україно- та 11 російськомовних газет та журналів, на які був високий читацький попит. Крім того, тут продавали художню і суспільну літературу, портрети

видатних українських діячів, художні листівки, виручка від яких становила 1267 руб., що свідчило про неабияку тягу до українських популярних видань [7, с.16]. Станом на 1 січня 1914 р. можливості бібліотеки-читальні «Просвіти» задовольняти читацький український інтерес зросли. Кількість літератури (по назвах) досягла 1460 і оцінювалася на суму 944 руб. 68 коп. 137 читачів брали літературу на певний термін додому (кожен із них прочитав пересічно трохи більше 14 книг). При цьому варто відмітити, що кількість читачів дещо зменшилося, оскільки за попередні роки вони встигли перечитати усю наявну літературу, а новинки прибували із затримкою. Десятки осіб утворили свої домашні бібліотечки, які час від часу поповнювалися. Чималий інтерес становила періодика, яку виписувала «Просвіта». Йдеться про такі газети і збірники, як «Рада», «Рідний край», «Молода Україна», «Світло», «Світова зірниця», «Маяк», «Літературно-науковий вісник», «Українська хата», «Дніпрові хвилі», «Записки наукового товариства» (в Києві та Львові), «Музейник-комашня» та ін. [5, с.532].

Цікаво, що 1908 р. у місті вдалося заснувати відносно невелике українське видавниче товариство «Дністер», яке проіснувало до початку Першої світової війни. Ідея цієї важливої, в контексті підсилення українського життя, структури належала просвітянину В. Сочинському. Згодом він досконало опанував друкарську справу і розумівся на ній у тонкощах. Першою випущеною ним книгою стали співомовки подільського поета С.Руданського, яка поповнила, зокрема, фонд бібліотеки місцевої «Просвіти» [8, с.92-93]. А 26 лютого 1911 р. було надруковано (без згоди цензорів) збірник «Шевченкове свято», присвячений 50-річчю з дня смерті Великого Кобзаря. Опубліковані у ньому матеріали (автори О.М.Пашенко, М.І.Філінський, К.Г.Солуха) висвітлили хід проведення у Кам'янці-Подільському шевченківських днів, розкрили значення невмирущої творчості поета, зокрема, наголосили на ролі «Заповіту» для теперішніх і майбутніх поколінь українців, охарактеризували у найголовніших рисах поетичну творчість Тараса Шевченка [12, с.10].

Кам'янець-подільські просвітяни продовжували організовувати масові культурні заходи для українців та інших мешканців міста, що наповнювало їх життя неабияким національно-культурним змістом. Так, упродовж 1913 р. провели 13 літературно-музично-вокальних вечорниць. Було прочитано низку рефератів (про українські колядки і щедрівки; Франкового «Лиса-Микиту»; Тараса Шевченка; Лесю Українку; Івана Франка; Івана Котляревського; історичні народні пісні до повстання Богдана Хмельницького. З художньої літератури публічно (голосно) читали твори М.Коцюбинського, В.Стефаника, І.Франка та ін. З пісенного репертуару виконувались твори українських композиторів М.Лисенка, К.Стеценка, П.Сениці, Г.Концевича. Слухачі захоплювались виступами українського чоловічого хору, різними театральними виставами у виконанні місцевих аматорів. «Просвіта» отримала в подарунок портрет і погруддя Тараса Шевченка, а також старовинні цимбали [5, с.532-534], чим дуже пишалася.

У січні 1914 р. Кам'янець-Подільська міська дума розглянула звернення 169 поважних кам'янчан (просвітяни, священники, церковнослужителі,

педагоги та ін.) про відзначення у губернському центрі 100-річчя від дня народження Кобзаря. Гласні дали дозвіл на створення відповідної комісії (7 осіб) на чолі із головою «Просвіти» К.Солухою. Підготовлений нею план урочистих заходів передбачав такі пункти: 1) перейменування вул. Лагерної на вул. Тараса Шевченка, 2) проведення 25 лютого Служби Божої у Кафедральному Казанському соборі на честь поета, 3) спеціальне засідання міської думи із відповідними промовами її членів і гостей, 4) влаштування на честь ювіляра безкоштовного літературно-музичного вокального вечора у Пушкінському домі з виголошенням реферата про творчість поета. Святкову програму мала завершити жива театральна картина «Апофеоз Шевченка».

Підготовка до свята велася організовано і змістовно: готували до друку шевченківські плакати, афіші, листівки. Однак до втілення цих заходів не дійшло – 6 лютого в усіх газетах опублікували циркуляр міністра внутрішніх справ про заборону «публічного шанування пам'яті Шевченка», зокрема вимагалось не допустити назв його ім'ям шкіл і вулиць. Комітет міської думи припинив діяльність [13, с.20; 14, с.412-413]. Однак українські патріоти (здебільшого семінаристи) провели у своєму навчальному закладі святкові збори. Згодом у Подільській духовній семінарії було проведено обшук, під час якого вилучили Шевченкового «Кобзаря», встановили учасників зборів до 100-ліття поета, встановили над ними поліцейський нагляд [14, с.414].

«Просвіта» намагалася започаткувати в губернському центрі, хоча б частково, українське навчання у духовних навчальних закладах, які готували учителів для церковно-парафіяльних шкіл. Пропозиція ввести у двокласні церковні школи (ДЦШ) вивчення таких дисциплін, як українська мова, історія та література з'явилася ще 1906 р. Її підтримав Подільський єпархіальний з'їзд. У церковно-парафіяльних школах, які були набагато простішими від ДЦШ і обслуговували переважно сільську місцевість, пропонувалося перейти на україномовне навчання. У зв'язку з цим семінаристи почали вимагати таких же змін і для Подільської духовної семінарії (ПДС). У жовтні 1907 р. св. Синод дав свою згоду на такі нововведення, однак не виділив на це необхідні кошти. Наступного року св. Синод надав дозвіл ПДС увести у навчальний процес українську мову, літературу, історію України-Поділля, але з умовою – викладати тільки в старших класах після занять і на місцеві засоби. Подільський єпархіальний з'їзд вирішив асигнувати кошти на викладання української мови, літератури та історії України у духовній семінарії. Той же з'їзд у грудні 1908 р. висловився за фінансування молитов та проповідей українською мовою. З викладанням українознавства не складалося із-за браку підготовлених лекторів (їх шукали в різних містах), в той час як семінаристи вимагали відкрити у ПДС повноцінні кафедри української історії та літератури [4, с.162-163; 7, с.11; 14, с.355-356, 364, 392, 409-410; 15, с.195].

Унікальною подією духовного життя української спільноти стало отримання дозволу св. Синоду на переклад Святого Письма українською мовою. Подільський і Брацлавський єпископ Парфеній, етнічний українець, у 1905 р. утворив комісію, до якої увійшли священики-українці з вищою богословською освітою, які проживали у Кам'янці-Подільському і добре знали

українську та інші мови. Комісія працювала, що називається, не з «нуля», вона повинна була перевірити на основі першоджерел якість раніш зробленого перекладу українською Євангелії і Апостольських послань та відредагувати його (йшлося про текст, підготовлений ще у 1860-х рр. священником Пилипом Морачевським (1806-1879), який тодішня влада заборонила друкувати). Над цим завданням працювали протоієреї Ю.Сіцінський, і К.Стиранкевич, учителі ПДС О.Неселовський і М.Савкович, смотритель духовної школи С.Іваницький, учитель жіночої духовної школи М.Бичковський. Комісію очолював владика Парфеній. У лютому 1906 р. в Синодальній друкарні в Москві вийшло друком «Євангеліє від Св.Матвія» накладом 5 тис. примірників, і у Кам'янець-Подільському міському кафедральному соборі, під час великодньої служби на початку квітня 1906 р., в присутності високих губернських чинів і простих вірян Слово Боже вперше звучало українською мовою. Парфеній залишався редактором видань четвероєвангелія українською мовою до 1912 р., хоча ще 1908 року його перевели до Тульської єпархії в Росії [4, с.154-156; 14, с.360, 362]. За першим виданням з'явилися ще три – «Євангелія від св.Марка» (1907), від Луки (1909) і від Іоанна (1911 р.) Подільська «Просвіта» придбала багато примірників перекладеного Святого Письма і поширила їх серед віруючих через свою книгарню [4, с.154-159; 9, с.179].

За єдиним мемуарним джерелом (інших не виявлено), у вересні 1907 р. в губернському центрі сталася екстраординарна подія національного значення. Під час відзначення у ПДС в день святого Івана Богослова храмового свята, хор семінаристів тричі підряд виконав на замовлення залу (з дозволу присутнього там єпископа Парфенія) український гімн «Ще не вмерла Україна», що викликало велике захоплення публіки. На цьому заході був присутній губернатор, його наближені, чиновницька еліта, священники та ін. [4, с.164]. Про офіційну реакцію на цей крок, який цілком могли розцінити як український сепаратизм, не повідомлялося.

У 1905-1907 рр. в Кам'янці-Подільському з'явилися перші, малочисельні осередки російських політичних партій (есери, есдеки, октябристи та ін.), у яких брали участь поодинокі українці. Про своє членство в них, особливо опозиційних, вони публічно не повідомляли, хоча жандарми з часом довідувалися про це. Так було викрито соціал-демократку О.Неселовську, яка працювала в бібліотеці-читальні Подільської «Просвіти» і роздавала читачам для ознайомлення відозву Української соціал-демократичної спілки РСДРП та газету Полтавського комітету УСДРП «Соціал-демократ», чим накликала біду на цю організацію [16, с.398]. За спогадами В.Приходька, бібліотекарка вкладала партійні прокламації у книги, яку читачі замовляли додому, про що стало відомо поза «Просвітою». Зрештою, цій активістці довелося виїхати з міста через наполягання керівників товариства [4, с.172].

Молоді українці брали участь у деяких заходах, що тасмно проводилися місцевими прибічниками української соціал-демократії, які на початку 1906 р. утворили Кам'янецьку організацію УСДРП на чолі з лікарем П.Блонським. Влітку вони разом із кількома старшими діячами прослухали на квартирі свого керівника реферат про автономію України, з яким виступив гість з Києва -

письменник В.Винниченко, і дали йому високу оцінку, особливо за наведені аргументи під час політичної дискусії [4, с.174]. Трохи згодом на тій же квартирі, яка знаходилася на Руських Фільварках міста, було скликано конференцію представників українських і російських соціал-демократів (загалом 18 осіб) з метою «провадити спільну політичну акцію». Однак завершити захід не вдалося, оскільки заздалегідь поінформовані жандарми увірвалися сюди і не дали змоги завершити його, на короткий час заарештували П.Блонського [17, с.65].

Частково політичною діяльністю займалися й подільські просвітяни. 1906 року вони виробили «Національну програму українців-подолян». Її розробники заховалися за колективним підписом - «Організаційний Виділ Подільського Українського Товариства „Просвіта”». Автори документа на початку програми наголосили: їхня мета полягає в тому, щоб привернути увагу українців, мешканців Поділля, до актуального питання про «самовизначення українського народу серед других одиниць Росії». Затримка у його вирішенні, на їхню думку, «може бути тяжко шкодливою за для національних інтересів України».

Серед політичних вимог йшлося про запровадження у виборах до Державної думи Росії, повноваження якої мали тривати упродовж 3-х років, загального, рівного, безпосереднього і таємного голосування. Разом з міськими жителями таке ж виборче право отримували й селяни. Пропонувалося провести територіально-адміністративну реформу, яка започатковувала земські територіальні одиниці, які б, на основі своїх статутів, мали повну самостійність у вирішенні місцевих питань. Контроль за їхньою діяльністю покладался на уряд країни. Усі місцеві інституції, включно із судами першого ступеня, обираються місцевою громадою, без затвердження вищими органами. Також революційним за своїм значенням були норми щодо відкриття громадських структур. Тут зазначалося таке: «Відкриття усяких спілок, товариств, громад, збірок має відбуватися «явочним порядком», з правом уживання там кожної мови». У місцевостях, де більшість становили українці, їхня мова «повинна обов'язково вживатися по всіх місцевих інституціях». На їхні звернення державні органи повинні давати відповідь українською мовою. Нею пропонували проводити церковні проповіді там, де українців була більшість, і давати письмові відповіді в межах відповідних парафій [7, с.98-99].

До економічної складової цієї програми було уведено вимогу проведення платної земельної реформи з метою зменшення мало- і безземелля селян. Державі належало надавати грошову допомогу тим, хто переходив на хутірне господарювання. У цьому напрямку мав би працювати і Селянський банк (надавати позику під 3% річних). Пропонували знизити орендну плату за користування землею, ліквідувати податки, які сплачували лише хлібороби (замість них увести один подохідний податок), виробити законодавство про охорону праці, зокрема запровадити інститут виборних інспекторів для усіх галузей економіки [7, с.99-100].

Програма також містила вимоги щодо змін у культурно-освітній сфері. Зокрема, тут наполягали, щоб початкове навчання було обов'язковим,

загальним і безкоштовним для усіх хлопчиків і дівчаток. Початкова і нижча професійна освіта для українських дітей мала здобуватись рідною мовою, а на вищих ступенях до програми вводилася російська мова як загальнодержавна. У регіонах, де українці не становили більшості населення, пропонували запровадити утравістичні школи. Наголошувалося на потребі розвитку нижчих професійних шкіл. Також йшлося про доступність і безкоштовність середньої освіти для дітей різних національностей, віри, соціального стану. А ось щодо вищої школи, то пропонувалося, по-перше, допустити до неї жінок, а по-друге, зберігаючи платне навчання, звільнити від нього незаможних студентів.

Передбачалося відкриття «окремими особами й товариствами» шкіл, бібліотек, читалень, друкарень без офіційного дозволу («явочним порядком»), цензурування літератури, періодичних та інших видань. У такий спосіб мали б засновуватися народні університети, читатися лекції мандрівних лекторів, проводитися інші заходи на будь-якій мові. Цезурні правила пропонували скасувати як для виданої в країні літератури, так і тієї, що ввозилася з-за кордону [7, с.96-98].

Інформації про поширення цього документа в місті і губернії не виявлено. Вважаємо, що це був цілком легальний документ, який спрямували комусь із відомих проукраїнськи настроєних подільських виборщиків/делегатів або ж Українській думській громаді I чи II Державних Дум, сподіваючись на його розгляд законодавчим органом. Скоріш за все, задум не вдався через неузгодженість інтересів.

Згодом просвітяни підготували і опублікували у селянському тижневику «Маяк» (1911-1912 рр.), а згодом і окремою брошурою «Український Катехизм», іншими словами, українські настанови, розраховані на масове ознайомлення. Тут увага приверталася до пекучих проблем життя українців. Були сформульовані певні запитання, на які подавалися прості і зрозумілі відповіді. Один примірник цього видання жандарми вилучили 1914 р., під час обшуку у просвітянській бібліотеці. «Охоронці закону» зазначили у своєму протоколі, що у цьому виданні зафіксовано антидержавні думки, наприклад, такі: «кожний народ має право вільного пересування, право на вільну розмову рідною мовою», а російський цар є «деспотом, від якого не треба приймати накази» [6, с.65].

У травні 1914 р. в приміщенні Подільської «Просвіти» та помешканнях найбільш активних її членів-кам'ячан жандарми провели обшуки. Над ними нависла підозра у мазепинстві. Зокрема, було вилучено документи правління товариства [4, с.107]. Під нищівний удар потрапила бібліотека, яка несла українцям світло правди про їх минуле, давала можливість ознайомитися з кращими творами красного письменства, сучасним українським життям. На той час у ній нараховувалося 1460 найменувань книг, різних науково-періодичних видань. Жандарми виявили у книжковому фонді заборонені твори Т.Шевченка, М.Грушевського, Б.Грінченка, М.Драгоманова, М.Костомарова, В.Винниченка та ін., що сприяли формуванню національної свідомості українського народу. Разом з тим, було встановлено, що 2014 книг видавали

для домашнього читання 137 особам, а в читальні опрацьовували літературу навіть старшокласники середніх навчальних закладів міста [7, с.23]. В підсумку усі члени правління товариства опинилися під жандармським наглядом, готувалася «справа» про антидержавну діяльність очільників кам'янецьких просвітян (через початок Першої світової війни їй не дали ходу), що фактично призвело до припинення діяльності поважної, досить активної в Україні просвітньої організації, відновити яку за царату більше не судилося.

Отож, до початку Першої світової війни у поліетнічній сфері Кам'янця-Подільського незаперечною подією стало активне українське життя, що відповідало спільним інтересам чималої національної громади. Великий вплив на задоволення її різнобічних інтересів та запитів здійснювало місцеве самодіяльне українське Подільське товариство «Просвіта» (1906-1907, 1908-2014), яке, згуртувавши найбільш інтелектуальну і свідому частину інтелігенції, стало світочем, єдиним дієвим центром організації масового культурного життя українців, обстоювання їхньої мови і традицій, підвищення рівня національної свідомості. Просвітяни разом з іншими відомими кам'янчанами, зокрема духовенством, ініціювали низку заходів проукраїнського характеру, які, проте, не завжди вдавалося реалізувати через низку несприятливих чинників. Великим досягненням того періоду стало видання українською мовою Святого Письма (четвероєвангелія), що поширювалося в краї і сприяло українізації служби Божої. Зроблено перші скромні кроки із упровадження (з дозволу вищої церковної влади) українознавства у кількох духовних навчальних закладах міста. Просвітяни дбали і про ріст політичної свідомості громади, поширюючи розроблені ними змістовні програмні матеріали, а також українську пресу, літературу. Щодо політичної складової життя українців, то воно обмежувалося окремими фактами участі в роботі організацій загальноросійських партій, а також місцевого мало чисельного осередку української соціал-демократії і загалом не викликало інтересу з боку абсолютної більшості громади. Це пояснюється їхнім низьким загальним рівнем освіти, великою аполітичністю, здебільш лояльним ставленням до існуючого режиму, недостатньою згуртованістю і, нарешті, загрозою ймовірного переслідування з боку влади за опозиційну діяльність. Загалом українське життя у зазначений період наštовхувалося на чималі обмеження і спротив, потребувало внутрішніх зрушень у контексті формування модерної нації, а також примиренського ставлення з боку великодержавних структур, нарешті, матеріальної допомоги від бізнесу, кооперації, різного роду благодійників і меценатів.

Список використаних джерел і літератури:

1.Малий В.В. Етнонаціональні процеси на Поділлі у 1861-1914 рр. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. 280 с.

2. Первая всеобщая перепись населения Российской империи за 1897 год. Подольская губерния / Под ред. Н.А.Тройницкого. Санкт-Петербург: Изд. Центр. Стат. К-та МВД, 1904. 285 с.
3. Григоріїв Н.Я. Поділля. Географічно історичний нарис / вст. стаття О.Сухобокової. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. 92 с.
4. Приходько В. Під сонцем Поділля. Спогади. Вид.4-е. Нью-Йорк-Мюнхен: Вид-во «Криниця», 1967. 184 с.
5. Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання / Упоряд. Г. Боряк. Київ: ТОВ «Видавництво „Кліо”», 2015. LXII, 810 с.: іл.
6. Лозовий В.С. Юхим Сіцінський та Подільська «Просвіта» // Юхим Сіцінський в історії та культурі Поділля: Збірник наукових праць за підсумками всеукр. наук.-практ. конф. / Редкол.: О.М.Завальнюк (гол.) та ін. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. держ. ун-т, інформ.-видав. відділ, 2004. С.63-65.
7. Просвітницький рух на Поділлі (1906-1923 рр.) / Упоряд.: М.Мошак, В.Лозовий; Кам'янець-Подільське міське товариство «Просвіта»; Історико-культурологічне Подільське братство. Кам'янець-Подільський, 1996. 110 с.
8. Приходько В. Під сонцем Поділля: спогади. Ч.2 / Упоряд. і автори передмови Ю.Легун, О.Кравчук. Вінниця: ТОВ «Консоль», 2011. 416 с.
9. Мошак М. Краєзнавчими стежками Поділля. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2013. 320 с.
10. Лозовий В.С. Становлення та діяльність Подільської «Просвіти» // Подільська «Просвіта»: історія і сьогодення: збірник наукових праць за підсумк. Регіон. наук.-краєзн. конф., м. Кам'янець-Подільський, 2-3 червня 2011 р. / Редкол.: О.М.Завальнюк (гол.) та ін. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І.Огієнка, 2011. С.3-6.
11. Пашенко-Шульмінська О.М. Моя Шевченкіана / упоряд., автор передм. В.Р.Адамський. Кам'янець-Подільський: «Медобори-2006», 2014. 248 с.
12. Баженов Л.В., Баженова С.Е. Шевченкіана Хмельниччини в працях науковців і краєзнавців ХХ – початку ХХІ ст. // Матеріали XIV Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції / редкол.: Копилов С.А. (співголова), Реєнт О.П. (співголова), Баженов Л.В. (відп. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2014. С.10-16.
13. Нестеренко В. Подільська «Просвіта» напередодні та на початку Першої світової війни // «Товариство „Просвіта”: історія та сучасність» (до 150-річчя утворення «Просвіти»: зб. матеріалів круглого столу / редкол.: В.Дубінський (голова) та ін. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І.Огієнка, 2018. С.17-24.
14. Кошель О.М. Духовенство Правобережної України в національно-культурному і духовно-освітньому відродженні (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.): монографія / за ред. О.В.Добржанського. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня „Рута”», 2022. 584 с.

15. Трембіцький А.М. Євфимій Сіцинський (1859-1937): наукова та громадська діяльність: монографія. Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2009. 300 с.

16. Федьков О.М. Українська соціал-демократична спілка на початку ХХ ст.: у пошуках ідейно-політичної ідентичності: монографія. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І.Огієнка, 2017. 600 с.

17. Федьков О.М., Глушковецький А.Л. Пантелеймон Блонський – український соціал-демократ із Поділля та селянство на початку ХХ ст. // Український селянин: збірник наукових праць. Черкаси, 2020. Вип.23. С.62-68.

А. Б. Задорожнюк,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії України Кам'янець-Подільського
національного університету імені Івана Огієнка

ЗОБРАЖЕННЯ НА РЕЛІГІЙНИХ МЕДАЛЯХ, ЯК ПРОЯВ МІЖКОНФЕСІЙНИХ ВЗАЄМИН НА ТЕРЕНАХ ПОДІЛЛЯ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті аналізуються приклади міжконфесійних взаємин на основі зображень на релігійних медалях кінця ХІХ – початку ХХ ст. Зазначається, що упродовж досліджуваного періоду чітко простежуються взаємовпливи у побутово-релігійних практиках християнського і іудейського населення регіону. В середовищі єврейського населення поширюється традиція використання релігійних підвісок із зображенням Мойсея, в якості оберега та прикраси, що стало проявом глибоких світоглядних трансформацій і наслідком впливу християнського оточення.

Ключові слова: Поділля, конфесії, православ'я, католицизм, іудаїзм, релігійна медаль, оберег, ладанка, підвіска.

Територія Поділля відома як великий етно-культурний регіон із багатою духовною спадщиною, створеною представниками різних конфесій. Маловивченим явищем є відображення регіональних святих і сакральних символів на релігійних медалях, які на сьогодні зрідка використовуються дослідниками в якості історичного джерела, що пояснюють рідкістю таких медалей та їх малою представленістю у музейних експозиціях. При цьому, за останні роки такі предмети стали широко відомі у приватних колекціях в результаті поширення практики пошуків аматорів за допомогою металодетекторів [3, s. 219].

Цією публікацією прагнемо привернути увагу дослідників до предметів малої пластики, виявивши у зображеннях та сюжетах на релігійних медалях прояви міжконфесійних впливів в регіоні кінця ХІХ – початку ХХ ст., а також запровадити у науковий обіг нові іконографічні джерела з історії краю.